

Maatschappelijke stemmingen als determinant van consumentenvertrouwen en politiek vertrouwen

door S. VAN DE WALLE en J. K. KAMPEN¹

Steven Van de Walle
KULeuven, Instituut voor de Over-
heid – Afdeling Bestuur en Over-
heidsmanagement, Leuven.

Jarl K. Kampen
KULeuven, Instituut voor de Over-
heid – Afdeling Bestuur en Over-
heidsmanagement, Leuven.

ABSTRACT

Social Mood as Determinant for Consumer Confidence and Political Trust

This study compares evolutions in consumer confidence and political trust in 11 European countries from 1985 to 2003. Both indicators tend to show a remarkable convergence. Belgium is the only country where we did not at first find the expected relation, but the relation reappeared once a period of extremely low political trust (1997-1998) was excluded. Specific crises in the economic or political subsystem thus seem to undermine the relation between consumer confidence and political trust. Our results suggest that political trust indicators contain more than a mere evaluation of the *political* situation, and that consumer confidence is composed of more than just *economic* evaluations or expectations. We thus claim that both indicators should not be considered as reflections of their respective societal subsystems (economy/politics). Consumer confidence and political trust are both reflections of a *social mood*, what explains their convergence.

I. INLEIDING

Consumentenvertrouwen meet het vertrouwen dat consumenten hebben in de evolutie van de economische situatie. Politiek vertrouwen meet het vertrouwen van de burger in de overheid. Tot zover de conventionele benadering. Het opmerkelijke is dat we enerzijds meer en meer zien dat politologen en sociologen naar economische grondslagen van politiek vertrouwen gaan zoeken, terwijl economen meer en meer aandacht krijgen voor sociologische, psychologische en politieke factoren bij het verklaren van consumentenvertrouwen.

Er blijkt een relatie te bestaan tussen de manier waarop de overheid de economie beheert en de perceptie bij burgers over het functioneren van de democratie (Andersen en Guillory (1997)). Het is echter niet duidelijk hoe ver de impact van economische factoren reikt: beïnvloeden ze de beoordelingen van de huidige politieke machthebbers, dan wel die van het politiek systeem als geheel (Kornberg en Clarke (1992), Clarke et al; (1993), Huseby (2000)).

Kornberg en Clarke vinden dat beoordelingen over hoe de overheid de economie heeft beheerd weinig verband toont met politiek vertrouwen (Kornberg en Clarke (1994)). Kuechler's onderzoek (1991) toont een samenhang tussen de staat van de economie (werkloosheid en inflatie) en tevredenheid met de werking van de democratie, maar voegt eraan toe dat deze samenhang verre van perfect is en dat andere -politieke- factoren een rol spelen. Op geaggregeerd niveau lijkt vertrouwen het sterkst af te nemen in een periode vóór een economische recessie (Holmberg (1999)).

Een verbetering van de economische situatie leidt tot meer steun voor de partijen die aan de macht zijn, maar leidt niet tot meer steun voor politieke partijen in het algemeen (Hetherington (1999)). Anderen daarentegen vinden dat een slechte economische situatie invloed heeft op de beoordeling van politici in het algemeen (Kornberg en Clarke (1992)). In de VS heeft de economische situatie geen effect op de parlamentsverkiezingen, maar wel op de presidentsverkiezingen, met dien verstande dat dit effect niet voor alle economische indicatoren geldt (Himmelberg en Wawro (2001)).

Er blijkt niet zomaar een éénduidig verband te bestaan tussen een reeks macro-economische indicatoren en politiek vertrouwen. Wat in één land wel opgaat, gaat niet op in een ander (Huseby (2000)). Wat kenmerkend is aan dit soort onderzoek is dat bijna uitsluitend zgn. objectief meetbare macro-economische indicatoren worden gebruikt,

maar perceptie-indicatoren vrij weinig worden gebruikt. Er bestaat nog onzekerheid over de aard van de te gebruiken economische indicatoren: Wat goede economische prestaties zijn is deels een keuze (Miller and Listhaug (1999)) en het is tevens niet duidelijk of het macro-economische factoren zijn die een rol spelen, dan wel beoordelingen van de persoonlijke economische situatie, en of deze beoordelingen betrekking hebben op het verleden of op verwachtingen voor de toekomst (Himmelberg en Wawro (2001); Anderson en Guillory (1997)).

Aan de andere kant zien we dat economen zich vaak baseren op politieke indicatoren bij het verklaren van economische evoluties. We hebben het hier vooral over het verklaren van de hoogte van het consumentenvertrouwen. Uiteraard zoeken economen in de eerste plaats naar banden tussen de hoogte van het consumentenvertrouwen en economische ontwikkelingen, die zich zowel in het heden als in de toekomst situeren. Ontwikkelingen in de beurzen veroorzaken in de meeste Europese landen veranderingen in het consumentenvertrouwen (Jansen en Nahuis (2003)), terwijl deze ontwikkelingen op de beurs op hun beurt weer worden beïnvloed door politieke gebeurtenissen, zoals verkiezingen (Vuchelen (2003)). Vuchelen (1995) ziet politieke gebeurtenissen weerspiegeld in het consumentenvertrouwen. Bij het verklaren van het consumentenvertrouwen wordt daarenboven nog een onderscheid gemaakt tussen de verwachte evoluties in de eigen economische situatie en die van het land (Bechtel et al. (1993)).

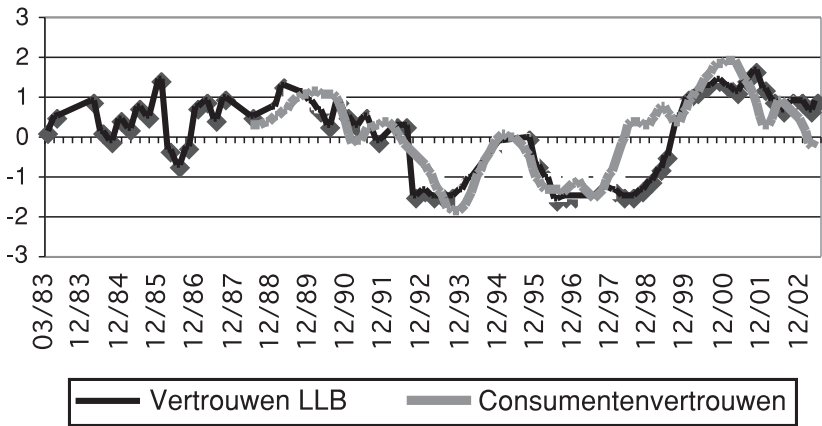
Als er blijkbaar gelijkenissen bestaan tussen de determinanten van consumentenvertrouwen (economische ontwikkelingen, politieke gebeurtenissen) en die van politiek vertrouwen, dan kunnen we ook veronderstellen dat er een vrij sterke band zal bestaan tussen het consumentenvertrouwen en het politiek vertrouwen.

II. ONDERZOEK NAAR DE SAMENHANG TUSSEN CONSUMENTEN EN POLITIEK- OF BURGERVERTROUWEN

In eerder onderzoek werd reeds aangetoond dat er blijkbaar een sterke samenhang bestaat tussen de indicator van het consumentenvertrouwen, en het vertrouwen in de overheid zoals gemeten door de drie-maandelijkse peiling van de krant 'La Libre Belgique' (LLB) (Van de Walle et al. (2003)). We repliceren onze bevindingen in Figuur 1.

FIGUUR 1

Samenhang tussen politiek- en consumentenvertrouwen in België (gestandaardiseerd)

Dit is uiteraard een heel opmerkelijke bevinding, omdat er toch altijd vanuit werd gegaan dat de indicatoren betrekking hadden op een verschillend subsysteem van de maatschappij (politiek en economie). Misschien is deze samenhang toeval. Omwille van die reden besloten we om de analyse uit te breiden naar alle Europese landen, en na te gaan of een dergelijk verband ook daar waarneembaar is. Onmiddellijk worden we geconfronteerd met de zoektocht naar geschikte data. De metingen van consumentenvertrouwen werden reeds vrij vroeg op Europese schaal geharmoniseerd. Sporadisch vinden we kleine afwijkingen terug tussen de Europese norm en individuele landen, of wordt de samenstelling van de indicator van het consumentenvertrouwen licht gewijzigd. Deze wijzigingen hebben echter meestal een vrij beperkt gevolg.

Op haar website biedt de Europese Commissie de indicatoren voor het consumenten- en ondernemersvertrouwen sinds 1985 aan. De index van het consumentenvertrouwen wordt samengesteld op basis van vier indicatoren verzameld via de (maandelijks) consumenten-enquêtes:

- Verwachtingen financiële situatie gezin in de komende 12 maanden
- Verwachtingen economische situatie van het land in de komende 12 maanden
- Verwachtingen werkloosheid in komende 12 maanden
- Verwacht spaargedrag in komende 12 maanden

De situatie is niet zo rooskleurig voor de metingen van het politiek vertrouwen. In ons Belgisch voorbeeld beschikken we over data uit een driemaandelijke opiniepeiling sinds maart 1982. Op Europees vlak bestaan dergelijke gedetailleerde tijdsreeksen niet, en de graad van harmonisering van vertrouwensmetingen is heel beperkt. In sommige landen is het mogelijk een vrij gedetailleerde tijdsreeks samen te stellen (Weil (1989)), in andere gebeurden metingen slecht heel sporadisch. We zijn dus gedwongen uit te kijken naar een alternatief, wat we vinden in de Eurobarometers van de Europese Commissie. In deze Standaard Eurobarometers (EB), die meestal twee maal per jaar worden afgenomen in de hele EU bij een representatief staal in elke lidstaat, wordt geregeld een vraag gesteld naar de tevredenheid met de werking van de democratie. Respondenten kunnen zich uitspreken als heel tevreden, eerder tevreden, niet erg tevreden en helemaal niet tevreden.

We werden geconfronteerd met problemen in onze data voor de lente van 1996. Vooral in Italië, Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Griekenland blijkt deze meting sterk af te wijken. Een afdoende verklaring vinden ligt niet voor de hand. In Nederland woedde in elk geval een scherpe discussie over de rol van de Nederlandse blauwhelmen in Srebrenica. Maar daarmee wordt de situatie niet verklaard. Vandaar dat we de kwaliteit van de data hebben gecontroleerd. De cijfers uit de lente van 1996 komen uit de Eurobarometer 44.3 OVR, die afwijkt van de gewone standaard eurobarometers. In deze Eurobarometer werd de vraag naar tevredenheid met de werking van de democratie vooraf gegaan door een vraag naar de tevredenheid met het eigen familiaal leven, daar waar anders de vragen naar tevredenheid met de werking van de democratie meestal voorkomen in de buurt van vragen rond politiek. In EB 44.3 OVR zal bij de evaluatie van de democratie dus worden gerefereerd naar het antwoord op de voorafgaande vraag. Het is dus te verwachten dat respondenten de werking van de democratie negatiever zullen inschatten dan het eigen familieleven. Het absolute tevredenheidsniveau in de vraag naar het familieleven zal dus wel degelijk een rol spelen in uitspraken over de werking van de democratie. De Eurobarometer trends zoals weergegeven op Gesis (www.gesis.org) geven de meting van 44.3OVR wel weer als deel van de trend, maar vermelden wel dat de vraagcontext afwijkend is, zonder echter toe te voegen dat deze context zo'n sterk effect heeft. De cijfers voor 1996 worden dan ook weggelaten uit het onderzoek, wat helaas tot gevolg heeft dat we geen

enkele meting overhouden voor 1996, en slechts één enkele in 1995. De vraag werd voor het eerst gesteld in 1973 (Eurobarometer ECS73). Omdat de cijfers voor het consumentenvertrouwen pas vanaf 1985 echt algemeen beschikbaar en vergelijkbaar zijn, nemen we de vertrouwenscijfers vóór deze datum niet op in de analyse.

Kunnen we een vraag die peilt naar de ‘tevredenheid met de werking van de democratie’ zomaar gebruiken als indicator voor het politiek vertrouwen? De discussies hierover in de politiek-sociologische literatuur deden hele bossen sneuvelen (Bouckaert et al. (2002)).

De Eurobarometer ‘tevredenheid met democratie’ vraag bevat twee dimensies: een cognitieve, die de huidige werking evalueert, en een eerder affectieve, namelijk de steun voor het huidige politiek systeem, i.c. de democratie (Kuechler (1991)). Een dergelijke cognitieve evaluatie van het systeem werd door Easton (1965) niet onderscheiden in zijn politieke systeemtheorie. Antwoorden op een dergelijke vraag lopen de kans beïnvloed te zijn door een korte-termijn evaluatie van het beleid in plaats van een beoordeling van de werking van het systeem weer te geven (Holmberg (1999)). Aan de ene kant staan hen die stellen dat een klassieke politieke vertrouwensindicator en ‘tevredenheid met de werking van de democratie’ verschillende zaken meten, zoals Citrin die stelt dat politiek wantrouwen niet noodzakelijk een uiting is van de wens het politieke systeem te wijzigen (Citrin (1974)). Aan de andere kant staan hen die stellen dat ‘tevredenheid met de werking van de democratie’ en ‘vertrouwen in de overheid’ beide indicatoren zijn van eenzelfde onderliggend concept (Kaase (1999)).

Een laatste opmerking heeft betrekking op het woord ‘democratie’. Wanneer inwoners van Centraal- en Oost Europa kort na de val van het communisme werd gevraagd naar hun tevredenheid met de werking van de democratie, dan zal hun referentiepunt West-Europa zijn geweest. West-Europeanen daarentegen zullen bij hun beoordeling van de democratie de vergelijking hebben gemaakt met een ander democratisch ideaalbeeld. Tevredenheid met de werking van de democratie bevragen in Duitsland is volgens Fuchs (1999) irrelevant, aangezien de nazi-geschiedenis ervoor heeft gezorgd dat het woord democratie erg geladen is, waardoor bij de Duitsers de drempel om toe te geven dat men niet tevreden is met de werking van de democratie erg hoog ligt. Toch blijft ook de mogelijkheid bestaan dat men tegelijkertijd de democratische waarden ondersteunt én heel kritisch is over manier waarop deze democratie op dit moment werkt (Easton (1965), (1975)).

Ondanks de tekortkomingen van de indicator blijft het de enige geharmoniseerde, stabiele, vergelijkbare en regelmatig herhaalde vertrouwensmeting op Europees vlak.

III. EEN COMPARATIEVE STUDIE

Bedoeling van de analyse is na te gaan of het in België gevonden verband tussen vertrouwen in de overheid en consumentenvertrouwen veralgemeenbaar is naar andere Europese landen. We beperken onze analyse tot de landen die voor 1995 lid werden van de EU. Finland, Zweden en Oostenrijk worden niet in de analyse opgenomen omdat we in deze landen slechts over 11 metingen van de tevredenheid met de werking van de democratie beschikken, daar waar we in de andere landen over 30 of meer meetpunten beschikken. In Luxemburg beginnen de metingen naar het consumentenvertrouwen pas vrij recent (2002). Ook Luxemburg wordt daarom niet meegenomen in de analyse. Blijven dus 11 landen over. We namen ook de EU-gemiddelden mee op ter illustratie, waarbij echter rekening moet worden gehouden dat deze gemiddelden niet alleen werden berekend op basis van de 11 landen in de analyse. De politieke vertrouwenscijfers van de EB worden naast de consumentenvertrouwenscijfers gelegd van de maand waarin de EB dataverzameling werd beëindigd.

Ook in de VS bestaat een lange traditie in het meten van vertrouwen in de overheid (National Election Study) en van consumentenvertrouwen. We beschikken over consumentenvertrouwensindicatoren die vergelijkbaar zijn vanaf januari 1978 (Curtin and The University of Michigan (2003)). De politieke vertrouwensmetingen startten in 1958, maar worden helaas maar om de twee jaar uitgevoerd. Dit zorgt ervoor dat het moeilijk is gedegen analyse van de Amerikaanse situatie te maken.

Naar analogie met de index van het consumentenvertrouwen gebruiken we ook voor onze indicator van tevredenheid met de werking van de democratie een gebalanceerde schaal in plaats van het percentage vertrouwenden (European Commission (2003)). Deze wordt als volgt samengesteld: $(PP_i + \frac{1}{2}P_i) - (\frac{1}{2}M_i + MM_i)$, waarbij PP_i , P_i , M_i en MM_i respectievelijk de percentages zeer tevreden, tamelijk tevreden, niet zo tevreden en helemaal niet tevreden respondenten weergeven.

TABEL 1

Correlaties tussen 'tevredenheid met democratie' en consumentenvertrouwen in 11 Europese landen.

	Index v/h consumenten vertrouwen	p	N	Verwachting financiële situatie gezin komende 12 maanden	p	N
NL	.48	.005	(32)	.72	.000	(32)
BE	.32	.076	(32)	.44	.013	(32)
DK	.68	.000	(32)	.76	.000	(32)
DE ²	.61	.000	(31)	.61	.000	(31)
EL	.59	.000	(32)	.57	.001	(32)
ES	.61	.000	(29)	.64	.000	(29)
FR	.43	.015	(32)	.34	.055	(32)
IE	.73	.000	(32)	.80	.000	(32)
IT	.78	.000	(32)	.79	.000	(32)
PT	.69	.000	(29)	.79	.000	(29)
UK	.67	.000	(32)	.73	.000	(32)
EU ³	.62	.000	(31)	.74	.000	(31)

(Pearson correlaties⁴)

De samenhang tussen de tevredenheid met de werking van de democratie en de index van het consumentenvertrouwen is consequent hoog en bijna overal significant, met uitzondering van Frankrijk en België (Tabel 1). De correlaties worden zelfs nog groter wanneer we in de plaats van de index van het consumentenvertrouwen de vooruitzichten op de financiële gezinssituatie in beschouwing nemen. Het verband bestaat ook voor wat betreft de geaggregeerde cijfers voor de EU.

Hoewel een 'index' van het consumentenvertrouwen wordt geconstrueerd, is het moeilijk vol te houden dat de samenstellende indicatoren unidimensioneel zijn (Bechtel et al. (1993)). We geven ook de correlaties weer tussen politiek vertrouwen en de verwachte financiële situatie van het gezin, aangezien deze correlatie bijna consequent de hoogste is van de vier samenstellende indicatoren van de index van het consumentenvertrouwen met politiek vertrouwen. Nochtans blijkt uit een regressie van de vier samenstellende factoren op de index dat de verwachte financiële situatie van het gezin in de komende 12 maand

één van de zwakste coëfficiënten is in de index van het consumentenvertrouwen. Vooral de verwachte werkloosheid in de komende twaalf maanden heeft een sterke invloed op de index van het consumentenvertrouwen, maar deze factor vertoont dan weer in een hele reeks landen geen samenhang met het politiek vertrouwen. Dit lijkt te suggereren dat niet zozeer de macro-economische gegevens en verwachtingen van invloed zijn in de vorming van het politieke vertrouwen, maar wel de micro-economische verwachtingen.

In Frankrijk is het verband niet significant. Een scatterdiagram onthult dat de recentste tevredenheidsmeting een duidelijke outlier is in het geheel van metingen, wat duidt op een piek in het politiek vertrouwen in de lente van 2003, een piek die zich trouwens inpast in een vrij consequent stijgende tendens, die echter bij de daaraan voorafgaande meting (november 2002) zeker niet zo uitgesproken was. Kenmerkend aan deze periode is dat het politieke vertrouwen heel hoog ligt, terwijl het consumentenvertrouwen zich op een dieptepunt bevindt. Duidelijke redenen voor het hoge politieke vertrouwen zijn er niet, maar de mobilisatie tijdens de presidentsverkiezingen om de verkiezing van Le Pen te vermijden en een eventueel 'rallying around the flag' effect als gevolg van het Franse verzet tegen de interventie in Irak zijn mogelijke verklaringen.

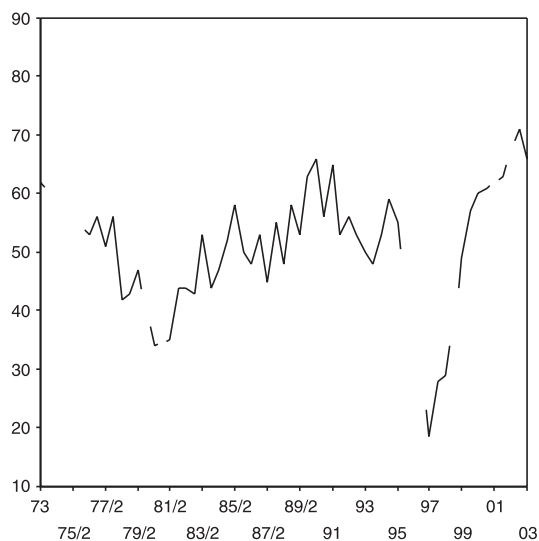
Wat opvalt is dat de Belgische cijfers de enige zijn waar géén verband is terug te vinden. Nochtans toonden we hierboven aan de hand van de vertrouwenscijfers van La Libre Belgique dat er wél een verband bestaat tussen vertrouwen in de overheid en consumentenvertrouwen. Het is net deze observatie die ons ertoe aanzette de samenhang tussen politiek- en consumentenvertrouwen te onderzoeken. Hoe dit ontbreken van samenhang verklaren? Laat ons de beoordeling van de werking van de democratie in België eens in detail bekijken (Figuur 2).

Heel opvallend in deze cijfers is de ineenzinking van de tevredenheid in 1997-1998. Dit is niet verwonderlijk, aangezien België in die periode werd geconfronteerd met de Dutroux-crisis. Op 20 oktober 1996 vond de witte mars plaats, en in maart 1997 begin de dataverzameling voor EB 47.1. De dataverzameling in 1998 gebeurde in de periode twee weken vóór tot 10 dagen na de ontsnapping van Marc Dutroux (23 april 1998).

We kunnen spreken van uitzonderlijke gebeurtenissen, met een nooit geziene impact op het politiek vertrouwen. Wellicht verstoort een crisis van een dergelijke omvang, die bovendien duidelijk is gerelateerd

FIGUUR 2

Tevredenheid met de werking van de democratie in België (% tevreden)

aan de politiek, de samenhang met het consumentenvertrouwen. Indien deze stelling klopt, dient de band tussen vertrouwen in de overheid en consumentenvertrouwen opnieuw te verschijnen wanneer de periode 1997-1998 niet in de analyse wordt opgenomen. Uiteraard speelt dit effect ook in de opiniepeilingen van 'La Libre Belgique', maar aangezien we daar over meer meetpunten beschikken, is het effect van de metingen in de nasleep van de Dutrouxcrisis heel wat beperkter.

De Pearson correlatie tussen consumentenvertrouwen en tevredenheid met de werking van de democratie wordt nu 533 ($p = .003$, $N = 29$). Het verband verschijnt wel degelijk terug zoals voorspeld, maar blijft toch heel zwak. We zouden kunnen proberen nog meer effecten van specifieke gebeurtenissen uit de data te filteren, maar dan daalt het aantal meetpunten zodat een gedegen analyse niet meer mogelijk is. Bovendien is een dergelijke beslissing erg arbitrair: welke gebeurtenissen beschouwen we als 'uitzonderlijk' en welke niet? Volledigheidshalve moet de cosmetische oplossing die we hebben toegepast op de Belgische cijfers worden veralgemeend naar de andere landen in de studie. Dit vereist echter een diepgaand onderzoek naar politieke crises in EU landen, iets wat buiten het bestek van deze studie valt.

IV. DISCUSSIE EN CONCLUSIE

We onderzochten de samenhang tussen consumenten- en politiek vertrouwen in 11 EU landen. Er blijkt een vrij sterke samenhang te zijn, behalve in België. Wanneer echter een alternatieve politieke vertrouwensindicator wordt gebruikt, dan sluit ook België zich aan bij de algemene conclusies. De uitzondering voor België lijkt te wijten aan het extreem lage politiek vertrouwen in de nasleep van de Dutroux-crisis. Eens deze crisis wordt geïsoleerd verschijnen de verwachte verbanden opnieuw.

Eerder onderzoek stelde dat het consumentenvertrouwen blijkbaar wordt beïnvloed door politieke gebeurtenissen, maar ook dat burgers rekening houden met economische performantie bij het vormen van een politieke vertrouwensopinie. Consumenten- en politiek vertrouwen zijn dus geen resp. economische en politieke sectorspecifieke indicatoren.

De sterke samenhang tussen beide indicatoren suggereert dat het niet de indicatoren onderling zijn die elkaar beïnvloeden, maar dat beide vertrouwensindicatoren blijkbaar een expressie zijn van een onderliggend gevoel. We kunnen ze dan ook beschouwen als ‘social mood’ indicatoren. Ze meten beide een maatschappelijk gevoel, een zeker optimisme of pessimisme dat leeft in de maatschappij. Ze blijven uiteraard ook verbonden met evoluties en gebeurtenissen in hun eigen specifieke sector (macro-economische evoluties en politieke evoluties). De analyse dient dan ook verder uitgebreid te worden zodat economische indicatoren kunnen worden opgenomen in het model. Verder dient ook rekening te worden gehouden met eventuele vertragingseffecten in de causale relaties en met seizoensschommelingen in de data. Bij deze bemerkingen worden we in elk geval geconfronteerd met het feit dat de kwantiteit en regelmaat van de politieke vertrouwensdata heel wat onvolmaakter is dan het geval is voor de consumentenvertrouwensmetingen.

Het geheel suggereert dat we consumenten- en politiek vertrouwen geenszins louter mogen beschouwen als evaluaties van resp. economische en politieke factoren. Nee, we dienen eerder te stellen dat de maatschappelijke stemming die zij meten aan de basis ligt van economische of politieke evoluties. Evaluaties van de huidige situatie blijven echter ook belangrijk. Bepaalde gebeurtenissen of feitelijkheden dwingen de indicatoren soms terug naar hun specifieke subsysteem dat ze normaal worden verondersteld te meten. Een politieke crisis als

de Dutroux-zaak zorgt voor een ineenzinking van het politiek vertrouwen, maar heeft blijkbaar toch een aanzienlijk kleiner effect op het consumentenvertrouwen. Soms worden de indicatoren dus gereduceerd tot indicator van het specifieke maatschappelijke subsysteem waarvoor ze staan (economie/politiek), en geven ze een evaluatie weer van de performantie in dit specifieke subsysteem. Bij afwezigheid echter van uitgesproken politieke of economische crises zijn zowel politiek- als consumentenvertrouwen een uiting van een onderliggende maatschappelijk stemming of social mood. Diepgaand onderzoek naar de invloed van ‘crisissen’ op de vertrouwensindicatoren in de Europese landen is echter vereist om hierover verder uitsluitsel te krijgen.

Onze stelling verklaart ineens ook waarom er samenhangen gevonden worden tussen maatschappelijk optimisme, sociaal-economische toekomstverwachtingen en vertrouwen (Jacobs et al. (2003)) of tussen sociaal kapitaal, onveiligheidsgevoelens en vertrouwen (Elchardus et al. (2003)). Onze bevindingen tonen dat de recente evolutie om over ‘verzuring’ te gaan spreken in plaats van over ‘politiek wantrouwen’ of ‘kloof tussen burger en politiek’ een veel correctere weergave is van de werkelijkheid. Net zoals consumentenvertrouwen niet uitsluitend een indicatie geeft over de economische situatie, bewijze de recente ‘ontdekking’ van gevoelsinflatie door de Nationale Bank (Nationale Bank van België (2002)), zo is ook politiek vertrouwen meer -veel meer- dan een evaluatie door de burger van het politieke bedrijf.

Maatschappelijk stemmingen bestaan niet geïsoleerd, en hoewel veel onderzoek bestaat naar de samenhangen tussen de uitingen van dergelijke stemmingen, weten we bitter weinig over de oorzaken ervan. Het is echter een feit waarmee rekening dient te worden gehouden, getuige Huseby’s bevinding (2002) dat de niveaus van tevredenheid met de democratie wel sterk blijken te fluctueren, maar dat de tendensen toch sterk gelijkend zijn in de Europese landen. Ook de beslissing om een Europese ‘Economic Sentiment Indicator’ te distilleren uit de bestaande indicatoren van ondernemers- en consumentenvertrouwen lijkt een uiting van een dergelijk aanvoelen.

NOTEN

1. De auteurs danken Geert Bouckaert en de anonieme reviewer(s) voor hun commentaren.
2. Voor Duitsland heeft van 1985 tot de lente van 1990 de indicator van het politiek vertrouwen enkel betrekking op West-Duitsland. Vanaf de herfst van 1990 heeft deze op

zowel voormalig Oost- als West-Duitsland betrekking. Deze verandering heeft uiteraard enige impact op de resultaten.

3. EU gemiddelden van zowel politiek- als consumentenvertrouwen worden telkens berekend op basis van alle landen die in dat jaar deel uitmaken van de EU, en niet alleen op basis van de landen die we in onze analyse hebben meegenomen.

4. Pearson correlatie:
$$r = \frac{\sum ((x - \bar{x})(y - \bar{y}))}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2} \sqrt{\sum (y - \bar{y})^2}}$$

REFERENTIES

- Anderson, C.J. and Guillory, C.A., 1997, Political Institutions and Satisfaction with Democracy: a Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems, *American Political Science Review* 91, 66-81.
- Bouckaert, G., Van de Walle, S., Maddens, B. and Kampen, J. K., 2002, Identity vs. Performance: an Overview of Theories Explaining Trust in Government, Second report "Quality and Trust in Government". (Public Management Institute, Leuven).
- Bechtel, G.C., Vanden Abeele, P. and DeMeyer, A.M., 1993, The Sociotropic Aspect of Consumer Satisfaction, *Journal of Economic Psychology* 14, 615-633.
- Citrin, J., 1974, Comment: the Political Relevance of Trust in Government, *American Political Science Review* 68, 973-988.
- Clarke, H.D., Dutt, N. and Kornberg, A., 1993, The Political Economy of Attitudes toward Polity and Society in Western European Democracies, *The Journal of Politics* 55, 998-1021.
- Curtin, Richard T. and The University of Michigan, Surveys of Consumers. <http://www.sca.isr.umich.edu/22/08/2003>.
- Easton, D., 1965, A Systems Analysis of Political Life, (Wiley, New York).
- Easton, D. 1975, A Re-Assessment of the Concept of Political Support, *British Journal of Political Science* 5, 434-457.
- Elchardus, M., Smits, W. and Kuppens, T., 2003, Bedreigd, kwetsbaar en hulpeloos: onveiligheidsgevoel in Vlaanderen, 1998-2002, in Administratie Planning en Statistiek, ed., Vlaanderen Gepeild, (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel), 99-136.
- European Commission, 2003, The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consume Surveys: User Guide.
- Fuchs, D., 1999, The Democratic Culture of Unified Germany, in P. Norris, ed., Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance, (Oxford), 123-145.
- Hetherington, M.J. 1999, The Effect of Political Trust on the Presidential Vote, 1968-96, *American Political Science Review* 93, 311-326.
- Himmelberg, C.P. and Wawxro, G., 2001, Is All Politics Local? National Elections and Local Economic Conditions, July 13.
- Holmberg, S., 1999, Down and Down We Go: Political Trust in Sweden, in Norris, P., ed., Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance, (Oxford University Press, Oxford), 103-122.
- Huseby, B.M., 2000, Government Performance and Political Support: a Study of How Evaluations of Economic Performance, Social Policy and Environmental Protection Influence the Popular Assessments of the Political System, (Institut for Sosiologi og Statsvitenskap, Trondheim).
- Jacobs, D., Janssens, M. and Swyngedouw, M., 2003, Optimisme en pessimisme in Vlaanderen. Op zoek naar determinanten van algemene en persoonlijke toekomstverwachtingen, in Administratie Planning en Statistiek, ed., Vlaanderen Gepeild, (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel), 199-229.
- Jansen, W.J. and Nahuis, N.J., 2003, The Stock Market and Consumer Confidence: European Evidence, *Economics Letters* 79, 89-98.

- Kaase, M. 1999, Interpersonal Trust, Political Trust and Non-Institutionalised Political Participation in Western Europe, *West European Politics* 22, 1-21.
- Kornberg, A. and Clarke, H.D., 1992, Citizens and Community: Political Support in a Representative Democracy.
- Kornberg, A. and Clarke, H.D., 1994, Beliefs about Democracy and Satisfaction with Democratic Government: the Canadian Case, *Political Research Quarterly* 3, 537-564.
- Kuechler, M., 1991, The Dynamics of Mass Political Support in Western Europe: Methodological Problems and Preliminary Findings, in Reif K. and Ingelhart, R., eds., *Eurobarometer: the Dynamics of European Public Opinion: Essays in Honour of Jacques-René Rabier*, (Macmillan, Houndmills), 275-293.
- Miller, A.H. and Listhaug, O., 1999, Political Performance and Trust, in P. Norris, ed., *Critical Citizens*, (Oxford University Press, Oxford), 204-216.
- Nationale Bank van België, 2002, De aanpassing van de prijzen aan de overgang op de Euro, *Economisch Tijdschrift* 8, 61-68.
- Van de Walle, S., Kampen, J. K., Bouckaert, G. and Maddens, B., 2003, Stereotype beelden over ambtenaren en overheidsdiensten: zesde rapport burgergericht besturen: kwaliteit en vertrouwen in de overheid, (Instituut voor de Overheid, Leuven).
- Vuchelen, J., 2003, Electoral Systems and the Effects of Political Events on the Stock Market: the Belgian Case, *Economic and Politics* 15, 85-102.
- Weil, F.D. 1989, The Sources and Structure of Legitimation in Western Democracies: a Consolidated Model Tested with Time-Series Data in 6 Countries since World War II, *American Sociological Review* 54, 682-706.